Orhun Yazıtlarında Halk Bilimi Unsurları

Emel cabacı

Öz

Gök Türk Kağanlığı'nın ikinci döneminde kalan Türk dili hakkında yazılmış en eski kaynaklarından olan Orhun Yazıtları, Türk kültür ve geleneğini, Türk tarihini, Türk medeniyetini yansıtan, içerisinde altın değerinde çeşitli bilgileri günümüze kadar ulaşmamızı sağlayan bir kültür hazinesidir.

Bu araştırmamızda Orhun yazıtları içerisinde bulunan halk bilimi unsurlarını belirleyerek Türk halk kültürünü, kimliğini oluşturan ögeleri analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Bu süreçte Muharrem Ergin'in *Orhun Abideleri* adlı kitabından verilere ulaşılarak elde edilen bulguları Sedat Veyis Örnek'in *Türk Halkbilimi* kitabında yer verdiği 25 maddeden oluşan halk bilimi konuları dâhilinde yorumlanıp Orhun Yazıtlarında yer alan halk bilimi unsurlarını ortaya çıkardık.

Orhun yazıtlarında yer alan halk ekonomisi, halk hukuku, halk takvimi, halk sanatları ve zanaatları, halk inançları, halk edebiyatı, halk müziği, geçiş dönemleri gibi pek çok halk bilimi unsurlar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orhun Yazıtları, Türk Halk Bilimi, Türk Halk Bilimi Unsurları

Folklore Elements In Orkhon Scrıpts

Abstract

Dating back to the second period of the Göktürk khanate, Orkhon Scripts, among the oldest sources to be written about the Turkish language are regarded as a cultural treasure that reflects the Turkish culture and customs, Turkish history, and civilization with invaluable information enclosed in them.

In this research, folklore elements in Orkhon Scripts were determined to analyze the components constituting the Turkish folk culture and identity. During this process, findings of the data retrieved from *Orhun Abideleri* by Muharrem Ergin were expounded within the framework of folklore topics consisting of 25 articles, included in Sedat Veyis Örnek's work named *Türk Halkbilimi*, and we elucidated the folklore elements in Orkhon Scripts.

Various folklore elements written in Orkhon Scripts, such as folk-economy, folk justice, folk calendar, and folk arts, folk beliefs, folk literature, folk music, and transitional periods have been determined.

Keywords: Orkhon Scripts, Turkish Folklore, Turkish Folklore Elements

ЭЛЕМЕНТЫ НАРОДНОЙ НАУКИ В ОРХУНСКИХ НАДПИСЯХ

Резюме

Орхунские надписи, один из старейших источников, написанных на турецком языке, сохранившихся во второй период Турецкого каганата ГоК, являются культурным достоянием, которое отражает турецкую культуру и традиции, турецкую историю, турецкую цивилизацию и позволяет нам по сей день получать различную информацию.

В этом исследовании мы определили элементы фольклора, содержащиеся в орхунских надписях, и проанализировали элементы, составляющие самобытность турецкой народной культуры. В этом процессе мы интерпретировали результаты, полученные путем доступа к данным из книги Мухаррема Эргина "Памятники Орхуна" в рамках тематики фольклора, состоящей из 25 статей, включенных в книгу турецкого фольклора Седата Вейиса Орнека, и выявили элементы фольклора, содержащиеся в надписях Орхуна.

Многие элементы народной науки, такие как народная экономика, народное право, народный календарь, народное искусство и ремесла, народные верования, народная литература, народная музыка, переходные периоды, были выявлены в надписях орхуна.

Ключевое Слово; Орхунские Надписи, Турецкая народная наука(фольклор), Элементы Турецкой народной науки (фольклор)

Giriş

Halk; din, dil, meslek gibi kendisine ait değeri kabul eden ve bu değerleri paylaşan insan topluluğudur. Halk bilimi ise insanın yaşam boyunca içerisinde yetiştiği kültürü, gelenekleri, örf ve adetlerini inceleye derleyen çözümleyip yorumlayan bir bilim dalıdır. İnsan içerisinde bulunduğu toplulukta diğer bireylerle paylaştığı kültürel unsurların, atalardan gelen bazı ortak yaygın davranışları ve ya adet edindikleri

düşünce yapılarını, fiziki ve ruhani girdikleri kalıplar, inançların etkisinde gelişen törenler gibi bir topluluğun kabul ettiği gelenekler halkbiliminin bir parçasıdır.

Örnek, "Halkbilim, bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddi ve manevi alandaki kültürel ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada da bir bireşime vardırmayı amaçlayan bir bilimdir." [1]

Bu araştırmamızı, Türk kültürü açısından derin izler taşıyan, Türk edebiyatının ilk yazılı örneği olan Orhun Yazıtlarının halk bilimi unsurlarını belirlemek amacıyla kaleme alınmıştır. Araştırmamızda var olan bilgileri değiştirmeden ortaya koyan tarama modeli kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak, Muharrem Ergin'in *Orhun Abideleri* kitabı materyal olarak kullanılmıştır. Verileri, daha önce belirlenen temalara ve ya araştırma sorularına göre özetlenip yorumlandıktan sonra okuyucuya sunabilmek amacıyla doğrudan alıntılardan yararlanılan betimsel analiz yöntemi ile açıklanıp sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulguları, Sedat Veyis Örnek'in *Türk Halk Bilimi* kitabında yer verdiği 25 maddeden oluşan halk bilimi çalışma konularını sınıflandırmaları üzerinden yorumlanmaya çalışılmıştır.

[1] Sedat Veyis Örnek, *Türk Halkbilimi*, Bilgesu Yayınları, Ankara 2016, s.15

Yerleşim-Yerleşim Türleri

Hunlar gibi konar-göçer şeklinde yaşamlarını sürdüren Gök Türkler, bağımsızlıklarını kazandıklarında Ötüken'i bir yaşam alanı ve devletin merkezi olarak tutmuşlardı. "Başkent Ötüken Bölgesi'nin, askeri strateji bakımından önemli bir yeri vardı. Ötüken Bölgesi Büyük Gök Türk devletinin Çin ile olan bağları bakımından çok önemli bir bölgedir. Ötüken'in güney-doğusundan Gobi çöllerinin içlerine doğru uzanan Altay Dağları'nın bir ucu, Çin'e gitmek için güzel bir sıçrama tahtası vazifesi görüyordu."[2]

Ötüken, Gök Türkler için ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarında devletin merkezi olmakla birlikte kutsal bir sembol haline gelmiştir. Bu sebeple diğer devletlerin gözü her zaman Ötüken'de idi.

"Türk kaganı Ötüken yış olursar ilte bung yok." (Türk kağanı Ötüken ormanında ilde sıkıntı yoktur.) [3]

"Ötüken yışda yig idi yok ermiş. il tutsak yir Ötüken yış ermiş." (Ötüken ormanında daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş.)[4]

"Ötüken yış olursar benggü il tuta olurtaçı sen." (Ötüken ormanında otururşan ebediyen il tutarak oturacaksın.)[5]

Yazıtlarda, yerleşim alanın en iyisi Ötüken olduğunu ve kağanın Türk halkına seslenişinde Ötüken' e sahip olarak, ömür boyu rahat edebileceği bir yer verdiğini anlaşılmaktadır.

"Türk budunug Ötüken yirke ben çzüm bilge Tonyukuk Ötüken yirig konmış tigin eşidip biriyeki budun kurıyakı öngreki budun kelti." (Türk milleti Ötüken yerine, ben kendim Bilge Tonyukuk Ötüken yerine konmuş diye işitip güneydeki millet, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki millet geldi.)[6]

Vezir Tonyukuk'un II. Gök Türk kağanlığının bağımsızlık hareketine katılması ile birlikte Ötüken merkezinde Çine tabi olan Türk halkının Ötüken'e çağırmaktadır. Etrafa

[2] Adem Aydemir, "Ötüken ve Ötüken Adı Üzerine" *Türk dünyası Araştırmaları*, C.94, S. 187, Balıkesir 2010, s.3.
[3] Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2019, s.34-35
[4] M. Ergin, a.g.e., s.36-37
[5] M. Ergin, a.g.e., s.36-37
[6] M. Ergin, a.g.e., s.100-101

dağılmış vaziyette olan Türkler yeniden Ötüken'de buluştu bağımsızlıklarına kavuştular. Devletin merkezi olan Ötüken'in birleştirici gücünü, kutsallığını görmekteyiz.

Abidelerde başka bir yerleşim türü olarak yaz dönemlerinde yayla denilen arazilerde, kış zamanlarını da kışlalarda konaklayan yarı- yerleşim yaşam şekline rastlıyoruz.

"Amga korgan kışlap yazınga Oguzgaru sü taşıkdımız." (Amga kalesinde kışlayıp ilkbaharında Oğuza doğru ordu çıkardık.)[7]

Türk halkının, korunaklı yer anlamına gelen "korgan" adını verdikleri kalelerde kış zamanlarını geçirdiklerini görürüz. Yaz atlarında insanların yayla ve otlaklara yerleşmesi kış aylarında vadi, köy gibi yerlere yerleşmeleriyle yaylak- kışlak ve ya konar- göçer yaşamlarını devam ettirmişleridir. Bu yerleşim şeklini çadır ile barınma ihtiyaçlarını gidermişlerdir.

Halk Mimarisi

Orhun Abidelerin bulunuşu, gerek içerisinde yer alan bilgiler, gerekse uzun yıllar boyunca günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başarmış taş yapıtlar Türk mimarlığının gelişmesi yönünde önemli yer teşkil etmektedir.

"Amga korgan kışlap yazınga Oguzgaru sü taşıkdımız." (Amga kalesinde kışlayıp ilk baharında Oğuza doğru ordu çıkardık.)[8]

Halk mimarlığının içerisine kış mevsimlerini korunaklı mekânda geçirdikleri *"Amga korgan"* dedikleri kaleleri alabiliriz. "Korgan" kale manasına gelmektedir. Yarı yerleşik yaşam süren Türkler, kış mevsimlerini kalelerde konaklayarak kendileri soğuktan korurlar.

Hayatta kalma içgüdüsünün yanı sıra ölen atalarının ruhları halen yaşadığına, dolaştığına inanan Türkler, daha güzel yaşayabilmeleri için mezarlar, türbeler ve ya balbal adı verilen heykeller yapıldığı anlaşılmaktadır.

"Angar adıngıç bark yaratutum. İçin taşın adınçıg bediz urturtum. Taş tokıtdım. Köngülteki sabımın u[rturtum…" (Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum. Taş yontturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum…)[9]

---

[7] M. Ergin, a.g.e., s. 58-59
[8] M. Ergin, a.g.e., s. 58-59
[9] M. Ergin, a.g.e., s. 78-79

"Bark" kelimesi ev, mezar, abide anlamları olmakla birlikte türbe anlamı da vardır. Bilge kağan'ın kardeşi Kül Tegin kağan için söylediği, içinden geçen duygularını aksettirdiği satırda resimli türbe yaptırdığını vurgulamaktadır.

Yazıtlarda mimari değerlendirmelerinde *balballara* rastlıyoruz.

" Kangım kaganka Baz kaganıg balbal tikmiş." (Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal dikmiş.)[10]

"Kırkız kaganıg balbal tiktim." (Kırgız kağanını balbal olarak diktim.)[11]

"*Alp erin ölürüp [bal]bal kılu birtim."* (Kahraman erini öldürüp balbal kılı verdim.)[12]

"Ulug oğlum agrıp yok bolça Kug Sengünüg balbal tike birtim." (Büyük oğlum hastalanıp yok olunca Ku'yu, generali balbal diki verdim.)[13]

Balbal, insan suretinde yapılan mezar taşları anlamına gelir. Fakat burada dikiliş amacı diğer mimarilerinin yapım amacından farklıdır. Satırlarda görüldüğü gibi, öldürülen düşmanın tanınması amacıyla dikilmiştir. Muharrem Ergin balbalı *öldürülen düşmanı heykeli* şeklinde yorumlamıştır.[14]

Taşıtlar Taşıma Teknikleri

Türkler için taşımacılık alanında en önemli unsur atlardır. Sosyal yaşamlarında uzun yolları atları ile birlikte aşarak göç ettiler. Askeri yaşamlarında da büyük savaşlar kazandılar.

"Kül Tigin Alp Salçı akın binip o[playu tegd]i." (Kül Tigin Alp Salçı akına binip atılarak hücım etti.)[15]

"Edgü özlük atın…" (İyi Binek atını…)[16]

"İki ülügi atlıg erti, bir ülügi yadağ erti." (İki kısmı atlı idi, bir kısmı yaya idi.)[17]

[10] M. Ergin, a.g.e., s.46-47
[11] M. Ergin, a.g.e., s. 48-49
[12] M. Ergin, a.g.e., s. 84-85
[13] M. Ergin, a.g.e., s. 86-87
[14] M. Ergin, a.g.e., s. 118
[15] M. Ergin, a.g.e., s. 56-57
[16] M. Ergin, a.g.e., s. 86-87
[17] M. Ergin, a.g.e., s. 96-97

Atın binek hayvanı olarak kullanılması Türk kültüründe önemli yeri vardır. Ata binilmesi, atın arabaya koşulmasından daha ileri bir gelişmedir. Bu bağlamda Türkler askeri güç kazanarak büyük devletler kurmuş. Birçok kavim üzerinde hâkimiyeti sağlayan en önemli unsurlardan biridir.[18] Tonyukuk Yazıtının da taşıt ihtiyaçlarını karşılayan başka bir kavram yük hayvanı, araba anlamına gelen *"kölük"* ibaresine rastlarız.

"İngek kölükün Toglada Oguz kelti." (İnek, yük hayvanı ile Toglada Oğuz geldi.)[19] hayvanlar üzerinden taşıt ihtiyaçlarını gidermektedirler.

Halk Ekonomisi

Halkın geçimini sağlamak için gösterdiği çabanın tümüne halk ekonomisi denir.[20] Ekonomi hayatlarını yansıtan en temel unsur hayvancılık, avcılık, demircilik gelmektedir. Buna örnek olarak ok, mızrak, kılıç gibi araç-gereçlerin yapımında demircilik faaliyetlerinde ve avcılık alanında da kullanıldığı görülmektedir.

Kağan'ın vazifesi bakmakta yükümlü olduğu halkın geçimini sağlamak, ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu sebeple Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtında bahseden Bilge kağan, halkına daha iyi hizmet verebilmek, devletin sağlamlığı için Çin ülkesi ile birlikte ticari anlaşmalar yaptığını ifade etmektedir.

"Ötüken yir olurup arkış tirkiş ısar neng bungug yok." (Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiçbir sıkıntı yoktur.)[21] Bilge Kağan'ın 727 yılında Çin'e elçi göndermesi üzerine Çin İmparatorluğu Gök Türklerin "Çinlilerle ticaret yapmalarına müsaade"[22] etmesi üzerine Ötüken merkezinden kervan göndererek ticaret yaptıkları kayda geçmektedir.

" Tabgaç budun birle tüzültüm. Altun kümüş işgiti kutay bungsuz anca birür." (Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor.)[23] satırında ipek yolu için ve para yerine geçen değerli madenlerden olan altın gümüş için Çin ülkesi ile anlaştığını göstermektedir.

Beslenme –Mutfak- Kiler

---

[18] İlhami Durmuş, *Bilge Kağan Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 124
[19] M. Ergin, a.g.e., s.100-101
[20] Erman Artun, *Türk Halkbilimi*, Karahan Yayınları, Adana 2013, s. 274
[21] M. Ergin, a.g.e., s. 36-37
[22] Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016, s. 447
[23] M. Ergin, a.g.e., s.36-37

Beslenmelerine dair en somut bilgiyi Tonyukuk yazıtında rastlarız.

"Kiyik yiyü tabışgan yiyü olurur ertimiz." (Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk.)[24]

Satırlarında geyik ve tavşan gibi hayvansal besinler tükettiklerini aktarmaktadır.

Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* adlı eserinde Türklerin beslenme, mutfak kültürüne dair; "Bozkırlı Türklerin başlıca gıda maddesi et idi. En çok at ve koyun eti yenirdi. Bol miktarda et istihsal eden Türkler, bunu müddet muhafaza edebilmek için çok erken çağlarda konserve yapmayı öğrenmişlerdi. Hunlardan beri en ünlü Türk içkisi de kısrak sütünden imal edilen kımız idi."[25] bilgisini aktarmaktadır.

Ölçme, Tartma, Hesaplama Birimleri, Zaman ve Mesafe Kavramları

Halk, zamanı birbirinden ayırmak için güneşin doğusu ve batışı ile saatleri ayarlamaya çalışmışlardır. *Kün* sözcüğü güneş anlamına gelmektedir. Güneş aydınlattığı her yer gündüz vaktini oluşturmaktadır. Aydınlığın olduğu gibi karanlığın olduğu vakit ise gece vaktini oluşturur bu durumda da yazıtlar *tün* sözcüğü ile güneşin batışını ifade ederek saatleri iki bölüme ayrılır. Geçmişten bu yana günümüzde de güneşin doğuşu ve batışı ile birlikte gündüz, öğle, akşam, gece yarısı, dün gibi zaman kavramları geliştirmiştir.

"Türk budun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım." (Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.)[26]

"... Kök] Öngüg yoguru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim." (Gök Öngü çiğneyerek ordu yürüyüp, gece ve gündüz yedi zamanda susuzu geçtim.)[27]

Zamanı ayıran bir başka yöntem de her bir hayvanın adıyla anılan *On İki Hayvanlı Türk Takvimi* dediğimiz halk takviminden yararlandığı görülmektedir.

[24] M. Ergin, a.g.e., s. 98-99
[25] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 318
[26] M. Ergin, a.g.e., s. 50-51
[27] M. Ergin, a.g.e., s. 84-85

"Bunça kazganıp [kangım kagan ı]t yıl onunç ay altı otuzka uça bardı. Lagzın yıl bişinç ay yiti otuzka yog ertürtüm." (Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı, onuncu ay, yirmi altıda uçup gitti. Domuz yılı, beşinci ay, yirmi yedide yas töreni yaptırdım.)[28]

"Kül Tigin kon yılka yiti yigirmike uçdı. Tokuzunç ay yiti otuzka yog ertütümüz. Barkın bedizin bitig taş[ın] biçin yılka yitinç ay otuzka kop alkd[ımı]z." (Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yas töreni tertip ettik. Türbesini, resimini, kitabe taşını maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bitirdik.)[29]

Bozkır kültürünün yansıma ile zamanın hesaplanmasında büyük ölçüde etkilemiştir. 12 yıllık seneyi her biri bir hayvandan oluşmaktaydı bunlar; Sıçgan (Sıçan), Ud (Sığır), Bars (Pars), Tavışgan (Tavşan), Lu (Ejder), Yılan, Yond (At), Koy (Koyun), Biçin (Maymun), Taguk (Tavuk), İt (Köpek), Tonguz (Domuz)[30]

Yazıtlarda karşılaştığımız bir öçlme, tartma birimi de "mızrak boyu" manasına gelen *süngüg batımı* kavramıdır.

"Süngüg batımı karıg söküpen Kögmen yışıg toga yo[rıp] Kırkız budunug uda basdım." (Mızrak batımı karı söküp Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım."[31] Satırında anlaşılmaktadır ki karın derinliği bu ölçü biri ile ölçülmektedir.

Halk Sanatları ve Zanaatları

Türk kültürünün izlerini taşıyan, Türk diline ait en eski eser olma özelliğine sahip Orhun Abidelerinin metinlerinde, yazı sanatının gelişmesi açısından önemli bir yer tutar.

Muharrem Ergin'in dediği gibi *"Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri. Hükümdarane eda ve ihtişamlı hitap tarzı. Yalın ve keskin üslubun şaşırtıcı numunesi."* [32]Bilge kağan ın, yöneticilere ve halkına karşı öğüt vererek güçlü seslenişini yazıtlarda duyarız. Hitabet sanatını ile yazılara döken Bilge kağan, geleceğe ışık tutan bir eser bırakmıştır. Yazı sanatının da gelişmesine sebep olmuştur.

[28] M. Ergin, a.g.e., s. 86-87
[29] M. Ergin, a.g.e., s.60-61
[30] İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 343
[31] M. Ergin, a.g.e., s. 76-77
[32] M. Ergin, a.g.e., s. 15

Halk sanatın içerisinde Ev, bark, türbe, mezar gibi mimari sanatını işleyen bedizciler dikkat çekmektedir.

KTK13 *"Bark itgüçi bediz yaratıgma bitig taş itgüçi Tabgaç kağan çıkanı Çang sengün kelti."* (Türbe yapıcı, resim yapan, kitabe taşı yapıcısı olarak Çin kağanının yeğeni Çang general geldi.)[33] Muharrem Ergin *"bediz"* kelimesine resim, heykel, nakış, süs anlamına geldiğini *"bedizçi"* kelimesinin de işleyen kişi, ressam, nakkaş, heykelci anlamlarına geldiğini belirtmiştir.[34] Aktardığımız satırda Gök Türklerin, bu sanatı icra eden Çin Devleti'nden getirttiği açıkça görülür.

Mimarlık, resim, heykelcilik, süsleme gibi sanatın Gök Türkler tarafından bilindiği kesin fakat bu sanatı uygulayan herhangi bir Türk insanına yazıtlarda rastlanılmamıştır.

BKGB14 *"[Tabgaç kagand]a bedizçig kop k[elürtüm. Mening s[abımın sımadı, içreki bedizçig ıtı."* (Çin kağanından resimciyi hep getirttim. Benim sözümü kırmadı, maiyetindeki resimciyi gönderdi.)[35]

Giyim-Kuşam

Bozkırın şartları gereğince giyimlerinde kullandıkları en temel malzeme hayvanların yünleri ve ya derileri idi. bunun dışında demircilik zanaatı ile uğraşan Türkler, takı gibi süs eşyaları yapılmaktadır. Yazıtlar içerisinde giyimlerine örnek olarak rastladığımız sahip oldukları atların giydirdikleri kıyafetlerinden söz edilmektedir.

"Yigen Silig beging kedimlig torug at binip tegdi. Ol at anta ölti. Yarıkında yalmasında yüz artuk okın urtı, yüzinge başınga bir ok t[egürmedi…]" (Yigen Silig beyin giyimli doru atına binip hücum etti. O at orda öldü. Zırhından kaftanından yüzden fazla ok ile vurdular, yüzüne başına bir tane değdirme.)[36] savaş esnasında hem askerlerin hem de atların yaralanmaması için zırhlı kıyafetlerle korunduklarını ifade eder.

Giyim kuşamlarını belirleyen bir diğer unsur ipek kumaşlardır. Türkleri bağımsızlıklarına kavuşturan Bilge Kağan'ın halkın refahı için Çin Devleti ile anlaşarak ipekli kumaşlar getirttiğini aktarır.

---

[33] M. Ergin, a.g.e., s.60-61
[34] M. Ergin, a.g.e., s. 119
[35] M. Ergin, a.g.e., s. 94-95
[36] M. Ergin, a.g.e., s. 52-53

"[… sarıg altunı]n ürüng kümüşin kırgaglıg kutayın kinlig işg[itiş]in özlük atın adgırın kara k[işin] kök teyengin Türküme budunuma kazganu birtim, iti birtim." (Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanı verdim, tanzim edi verdim.)[37] Söz edilen *kırgaglık* kelime manası olarak *"kenarlı kıvrık elbise"* anlamına gelmektedir.

Halk İnançları; Töreler, Adetler, Gelenekler, Görenekler

Yazıtlarda hâkim olan inancın büyük bir bölümü Gök Tanrı kültü oluşturmaktadır. Kafesoğlu "Eski türklerde Gök-Tanrı dini hâkimdi. Gök-Tanrı bozkır kavimleri inancında tek yaratıcı olarak görünmekte ve din sisteminin merkezinde yer almış bulunmuştur."[38] *"Tengri"* şekliyle yazılmış tanrı adını ilk kez Orhun Yazıtlarında rastlamaktayız.

"Üze kök tengri asra yağız yir kılındukta ikin ara kişi oglı kılınmış"(Üstte mavi gök, Altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış.)[39] burada yaratılış sıralamasında yer alan ilk gök kavramı "Tengri" kelimesi ile sağlanmış gökyüzü anlamı taşımaktadır, ikinci yer yaratıldıktan sonra ise insanın yaratıldığını inancını taşırlar.

"Öd tengri yaşar. Kişi oglı kop ölgeli törümiş" (Zamanı tanrı yaşar insan oğlu ölmek için türemiş.)[40] ifadesine bakarsak Tanrının ölümsüz bir varlık olduğunu açıklar. İnsanın ise ölümlü varlıktır.

Yazıtlarda sık sık Tanrının özellikleri sıralanmaktadır;

"Tengri küç birtük üçün kangım kağan süsi böri teg ermiş." (Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş.)[41] Askerlerin kurt kadar güçlü olmasını sağlayan tanrının verdiği güç, kuvvet sayesindedir.

"Tengri yarlıkaduk üçün illigig ilsiretmiş, kaganlıgıg kagansıratmış, yagıg bazkılmış, tizligig sökürmiş, başlıgıg yükündü[rmiş." (Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizleştirmiş, kağanlığı

[37] M. Ergin, a.g.e., s. 92-93
[38] İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 55
[39] M. Ergin, a.g.e., s. 40-41
[40] M. Ergin, a.g.e., s. 58-59
[41] M. Ergin, a.g.e., s. 44-45

kağansızlaştırmış, düşmanı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş.)[42] Tanrının lütfu ile düşmanlar zayıflamıştır.

"Tengri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün…" (Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu için…)[43] cümlesinde Tanrının bağışlayıcı özelliği ön plana çıkmaktadır. Tanrının başka özellikler ise;

"*Tengri [yarlıkaduk üçün] tört yigirmi yaşımka Tarduş budun üze şad olurtum."* (Tanrı buyurduğu için on dört yaşımda Tarduş milleti üzerine şad oturdu.)[44]

"Tengri yarlıkaduk üçük men kazganduk üçün Türk budun kazg[anmış eri]nç." (Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmış.)[45] cümlelerinde görüldüğü gibi Tanrının bahşedici, lütfedici, kuvvet verici, bağışlayıcı gibi özellikleri Orhun Yazıtlarında yer almaktadır. Tanrıya olan bağlılıkları hem devlet, siyasi hayatların da hem de sosyal hayatlarında ön plandadır.

Tonyukuk Yazıtında; Umay, yer ve su ruhlarına olan inanç ile karşılaşırız. Bu ruhların, kutsal vatanları olan Ötüken'i, savaş esnasında orduları koruduklarına inanılan manevi bir güçtür.

"Umay ıduk yir sub basa birti erinç." (Tanrı, Umay İlahe, mukaddes yer, su üzerine çökü verdi her halde.)[46] Umay aynı zamanda yer su ruhları ile birleşerek bir ordunun mücadelelerine yardım etmişlerdir.

Atalar kültünün izini taşıyan yazıtlarda, hakanlarını, atalarını kaybeden halkın yas etme şekilleri görülmediktedir.

"Bunça budun saçın kulkakın […b]ıçdı." (Bunca millet sacını, kulağını ... kesti.)[47] Buradaki amaç, kendilerine zarar vererek atalarının ölüm esnasında çektiği acıyı yaşayarak anlamaktır.

[42] M. Ergin, a.g.e., s. 44-45
[43] M. Ergin, a.g.e., s. 50-51
[44] M. Ergin, a.g.e., s. 70-71
[45] M. Ergin, ag.e., s. 80-81
[46] M. Ergin, a.g.e., s. 108-109
[47] M. Ergin, a.g.e., s. 86-87

Geçiş Dönemleri

"Bilindiği gibi insan yaşamının başlıca üç önemli geçiş dönemleri vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Her birinin kendi bünyesi içerisinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, adet, töre, tören, ayin dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu geçişleri bağlı buldukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler."[48]

Doğum, evlilik ve ölüm alt dallarından oluşan geçiş dönemlerinde Orhun Yazıtlarında evlilik ve ölüm ile ilgili folklorik unsurlar mevcuttur. Bu konu ile ilgili Saim Sakaoğlu'nun *"Göktürk Yazıtları ile Anadolu-Türk Folklorundaki Paralellikler"*[49] adında makalesi vardır.

"[… Türgiş kaganka kızım [ın…] ertingü [ulug] törün alı birtim. Tür [giş kağan] kızın ertingü ulug törün oglıma alı birtim. […] ertingü u]lug [törün alı] birtim, ya […] t ertü[rtü]m" (Türgiş kağanına kızımı… fevkalade büyük törenle alı verdim. Türgiş kağanının kızını fevkalade büyük törenle oğluma alı verdim… fevkalade büyük törenle alı verdim… yaptırdım…)[50]

Bilge Kağan yazıtının kuzey yüzünün 9 ve 10.satırında bulunan metin evlenme biçimlerinin iki şekli tarif edilmiş.

1. Türgiş hakanına kız verilmesi
2. Türgiş hakanının kızının oğula alınması[51] şekliyle evlilik türleri yer almıştır.

Sakaoğlu'na göre; Orhun Yazıtlarında geçen evlenme şeklinin; evlenmek isteyen erkeğin ekonomik bakımında fazla iyi olamayan bir ailenin evlilik çağına gelmiş kızıyla tanıştırılıp, anlaşılırsa başlık parası verilmeden evlendirilme şekli olan "Berder evliliğe"[52] yakın olduğunu ifade etmektedir.

Üçüncü geçiş dönemi; ölüm için yazıtlarda Bumin Kağan, İstemi Kağan, Kapkan Kağan'ın hanımı, Bilge Kağan, Kül Tigin ve Kapkan Kağan'ın oğlu Tonga Tigin vefatları üzerine düzenlenen yuğ (yoğ) denilen cenaze törenlerine rastlamaktayız.

---

[48] S. V. Örnek, a.g.e., s. 183
[49] Saim Sakaoğlu, Göktürk Yazıtları ile Anadolu-Türk Folklorundaki Paralellikler, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, c. 38, s. 1990, Ankara 1990, s. 155-166
[50] M. Ergin, a.g.e., s. 92-93
[51] S. Sakaoğlu, a.g.e., s. 157
[52] S. Sakaoğlu, a.g.e., s. 158

"Yogçı sıgıtçı ögre kün togsıkda Bökli çöl[l]üg il Tabgaç Tüpüt Apar Purum Kırkız Üç Kurıkan Otuz Tatar Kıtan Tatabı bunca budun kelipen sıgtamış yoglamış. Antag külüg kagan ermiş." (Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş.)[53] satırında Bilge Kağan ecdatlarım dediği Bumin Kağan ile İlteriş Kağan vefatının ardından başka milletlerden insanların toplandığı, yasçı ve ağlayıcıların gelip yas tutuğunu ifade edilir. Başka bir satırda ise;

"Yogçı sıgıtçı Kıtan Tatabı budun başlayu Udar sengün kelti. Tabgaç kağanda İsiyi Likeng kelti. Bir tümen agı altun kümüş kergeksiz kelürti. Tüpüt 15ağanda bölün kelti. Kurıya kün batsıkdakı Sogd Berçik er Bukarak uluş budunda Enik sengün Ogul Tarkan kelti. On ok oğlum Türgiş kaganda Makaraç tamgaçı Oguz Bilge Tamgaçı kelti. Kırkız kağanda Tarduş İnançu Çor kelti." (Yasçı ağlayıcı olarak kıtay, tatabı milletten başta udar general geldi. Çin kağanından isiyi likeng geldi. On binlik hazine, altın, gümüş fazla fazla getirdi. Tibet kağanından vezir geldi. Batıda gün batısındaki Soğd, İranlı, buhra ülkesin halkından enik general, oğul tarkan geldi. On ok oğlum Türgiş kağanından Makaraç mühürdar, Oğuz Bilge mühürdar geldi. Kırgız Kağanından Tarduş İnançu Çor geldi.)[54] açıkça bellidir ki yazıtlarda vefat eden bir devlet büyüğünü anmak için diğer devletlerin kağanları da bir araya gelerek anma töreni gerçekleştirmişlerdir.

Kalıp Hareketler (Tavırlar, Jestler, Mimikler) Kalıp Sözler ve Sesler

Bu bölümde Bilge Kağan'ın halkına seslendiği, aldanılmaması gereken birtakım davranışlardan bahsetmektedir.

"Altun kümüş işgiti kutay bungsuz ança birür. Tabgaç budun sabı süçig agısı yımşak ermiş. Süçig sabın yımşak agın arıp ırak budunug ança yagutır ermiş. Yaguru kondukda kisre aıg bilig anda öyür ermiş." (Altını, gümüşü, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti yaklaştırırmış. Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.)[55] ifadelerinde anlaşılmaktadır ki sürekli yapılan, aldatmaya çalışan Çin milletine ait kalıp hareketleri yer alır.

[53] M. Ergin, a.g.e., s. 40-41
[54] M. Ergin, a.g.e., s.60-61
[55] M. Ergin, a.g.e., s. 36-37

"Anda anıg kişi ança boşgurur ermiş. Irak erser yablak agı birür, yaguk erser edgü agı birür tip ança boşgurur ermiş." (Orada kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş.)[56] satırında sürekli yapılan bir davranışın ne için yapıldığı, hangi niyetle yapıldığı vurgulanmak istenir.

Halk Edebiyatı

1. Atasözü

Atasözü ve ya atalar sözü; kimin söylediği belli olmayan gelecek kuşaklara uyarılar, mesajlar veren belli kalıp sözlerdir. Orhun Abidelerinde bulunan her cümle atasözü mahiyetindedir.

"Türk budun tokurkak sen. Açsık tosık ömez sen. Bir todsar açsık ömez sen." (Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık, tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin.)[57] Bilge Kağan, Türk milletine ait olumsuz bir karakter özelliğini yansıtmıştır. Bu atasözüne en yakın Türkiye Türkçesinde "Aç ne yemez, tok ne demez." , "Tok acıkmam, aç doymam sanır." , "Tok, açın halinden anlamaz" gibi şekilleriyle günümüzde halen kullanmaktayız.

" Yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş yinçge yoğun bolsar üzgülük alp ermiş." (Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce yoğun olsa kırmak zor imiş.)[58] Vezir Tonyukuk 'un birlikte olmanın önemini vurguladığı bu satırda birlikte mücadele eden milletin, dışarıdan kimsenin koparamayacağını ve daha güçlü, kuvvetli olacağının öğüdünü verir. Günümüz Türkçesinde ise birliği anlatan "Birlikten kuvvet doğar." "Bir elin nesi var, iki elin sesi var." biçimindeki atasözlerini kullanmaktayız.

"Toruk bukalı semiz bukalı arkada böngser, semiz buka toruk buka tiyin bilmez ermiş." (İnsan zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa hangilerinin semiz hangilerinin zayıf olduğunu bilmez imiş.)[59] Bu atasözünü Talat Tekin, Tonyukuk'un, Şad ünvanını taşıyan ve sadece yedi yüz kişilik küçük bir kuvveti olan Kutlu'u kağan ilan

[56] M. Ergin, a.g.e., s.36-37
[57] M. Ergin, a.g.e., s.36-37
[58] M. Ergin, a.g.e., s. 100-101
[59] M. Ergin, a.g.e., s. 98-99

etmenin isabetli bir karar olup olmayacağını düşünürken söylenmiş olduğunu[60] yorumunda bulunur.

"Bir kişi yangılsar oguşı budunı bişükinge tegi kıdmaz ermiş." (Bir insan yanılsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış)[61] rastladığımız atasözünde, Bilge Kağan, kağanların sözünü dinlemeyen, törelerine isyan eden halkın tüm birliği bozacağına ve başka milletler tarafından köleleşeceğini anlatmaya çalışmaktadır. Yanılmak kavramı burada sıradan bir hata yapmak değil, sonu ölümle sonuçlanacak bir suç işlemekten bahsetmektedir. Kağanına devletine isyan eden bir kişi bile bütün bir milleti etkiler. Günümüz Türkçesinde aynı anlama gelecek şekilde " Bir kötünün yedi mahalleye zararı vardır." , "Bir korkak bir orduyu bozar." atasözlerini kullanarak durumu anlatmaktayız.

2. Deyim

Orhun yazıtları deyimler bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. Burada birkaç tane örnek vereceğiz.

"Türk budun adak kamşatdı." (Türk milleti ayak titretti.)[62]

Adak kamşat- "ayağı burkulmak, ayağı dolaşmak, sendelemek, morali bozulmak, şaşırıp yanlış hareket etmek"[63]

"Kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg birtim ök." (kızıl kanımı döktürerek, kara terimi koşturarak işi, gücü verdim hep.)[64] devletin başına vazifeye gelen Vezir Tonyukuk'un halkı için çok çalışarak hizmet ettiğini aktardığı bu satırda "Kızıl kanı döktürmek, kara teri koşturmak ve işi gücü vermek" deyimleri "çok çalışmak" manasına gelmektedir.

"Türk budun illedük ilin ıçgınu ıdmış" (Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış)[65] burada *"ıçgın"* elden çıkarmak anlamındadır. Elden çıkarmak, sahip olduğun bir şeyi kaybetmek, yitirmek anlamı taşır. Türkiye Türkçesinde ise "elden gitmek, yoksun bırakmak, boş koymak" şeklinde kullanılmaktadır.

---

[60] Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Bilgesu Yayınları, Ankara 2019, s. 20
[61] M. Ergin, a.g.e., s. 36-37
[62] M. Ergin, a.g.e., s. 58-59
[63] T. Tekin, a.g.e., s.18
[64] M. Ergin, a.g.e., s.112-113
[65] M. Ergin, a.g.e., s. 42-43

"Tabgaç budunka beglik urı oglın kul boldı" (Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu.)[66] ifadesinde "kul bol-"fiili ile kurulan deyimin kul olmak anlamında kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde deyim " kul olmak, boyun eğmek, kul köle olmak, kula kul olmak" şeklinde devamlılığını sürdürür.

"[Bunç]a budun kop itdim." (Bunca milleti hep düzene soktum.)[67] (Ergin, 2019: 34-35) cümlesinde "-it" fiili düzene sokmak anlamındadır. Günümüzde bu deyimi "çeki düzen vermek, düzene koymak, ahenk vermek, yoluna koymak vb." gibi şekilleriyle kullanılmaktadır.

"Uça bardınız" (Uçup gittiniz)[68] (Ergin, 2019: 62-63) ölen kişinin ardından artık hayatta olmadığını vurgulamak istenilen bu deyimde Türkiye Türkçesinde "yok olmak, izini kaybettirmek, gözden kaybolmak, buhar olmak" şeklinde deyimleri kullanılmaktadır.

3. Ağıt

Halk edebiyatı içerisinde değerlendirebileceğimiz başka bir konu da ağıtlardır. Ağıt, ölen birinin arkasından, yüreğinin acısını hafifletmek üzere gönülden çıkan kelimeleri dile getirmektir. Orhun Yazıtları içerisinde Bilge kağanın kardeşi Kül Tigin'in ölümünün ardından acısını taşlara yazdığı ağıtlar yer almaktadır.

"İnim Kül Tigin kergek boldı. Özüm sakındım. Körür közüm körmez teg, bilir aklım bilmez teg boldı. Özüm sakındım. Öd Tengri yaşar. Kişioglı kop ölgeli törümiş. Ança sakındım. Közde yaş kelser tıda köngülte sıgıt kelser yanduru sakındım. Katıgdı sakındım." (Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim düşünceye daldım. Görür görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı yaşar. İnsan oğlu ölmek için türemiş. Öyle düşünceye daldım. Gözden yaş gelse mani olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım. Müthiş düşünceye daldım.)[69] satırlarında düşünmek, düşünceye dalmak dediği ifade de çok üzüldüğünü dile getirir. Bu üzüntü sonucunda hayatı, Tanrı'yı yorumlamaya başlar. Her insanın ölümlü, Tanrının ise ölümsüz bir varlık oluşu doğrultusunda kendisini teselli etmeye çalışır.

---

[66] M. Ergin, ag.e., s. 42-43
[67] M. Ergin, a.g.e., s. 34-35
[68] M. Ergin, a.g.e., s. 62-63
[69] M. Ergin, a.g.e., s. 58-59

Rastladığımız başka bir ağıt örneği de Bilge Kağan'ın ölümü ardından duyulan üzüntü.

"Bilge Kagan uçdı. Yay bolsar, üze tengri Köbürgesi örtçe ança takı Tagda sıgun ötser ança sakınur men." (Bilge Kağan uçtu. Yaz olsa, üstte gök davulu gürler gibi, öylece ve dağda yabani geyik gürlese, öylece mateme gark oluyorum.)[70] Bilge Kağan'ın ölümü üzerine kurulan "uçmak" deyimi vefat etmek, gökyüzüne yükselmek, cennete gitmek anlamında kullanılmıştır. Gök davulu ve yabani geyiğin gürlemesi gibi güçlü seslere hâkim olan bu simgeler tutulan yastaki acıyı, feryadı anlatmaktadır.

Halk Müziği, Müzik Araçları

Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Gök Türkler döneminde de resmi müzik aleti *"köbürge"* adını verdikleri davul ve boru idi. Davul, Türklerin hükümdarlık sembolü, devletin simgesi olmakla birlikte askeri müziği temelidir.[71]

"üze t[engri] köbürgesi öterçe" (üstte gök davulu gürler gibi)[72]

Belirttiğimiz satırda Bilge Kağan'ın ölümü üzerine tutulan bir yas, ağıt olduğunu ifade etmiştik. Davul gür sesi burada kullanım amacı dışında, bir benzetme sanatı olarak kullanılmıştır. Gök gürültüsüne benzetilen davulun gürlemesi insanın içerisinde ki kopan fırtınaları çağrışım yapmaktadır.

Adlar

1. **İnsan Adları**

Bars Beğ, Baz Kağan, Bilge Kağan, Bilge Tamgacı, Bilge Tonyukuk, Bögü Kağan, Bugak Vali, Bumın Kağan, Çaça General, Çang General, Enik General, Tongra Esim, Işbara Yamtar, İlbilge Hatun, İltiriş kağan, İnel Kağan, İsiyi Likeng, İstemi Kağan, Kapgan Kağan, Koşu vali, Ku general, Kül Çor, Kül İrkin, Kül Tigin, Lisun Tay General, Makaraç, Oğul Tarkan, Oğuz Bilge Mühürdar, Ong tutuk,Sebig Sebig Kül İrkin, Yigen Silig Beg, Tadık, Tamag Iduk Baş, Tonga Tigin, Tudun Yamtar, Udar general, Yigen Silig Beg, Yollug Tigin

2. **Yer, Su, Dağ, Köy, Meydan, Cadde, Sokak, Ev Adları**

[70] M. Ergin, a.g.e., s. 94-95
[71] Feyzan Göher Vural, Kök Türklerde Müzik, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, c. 3, s. 11, Konya 2011, s. 91
[72] M. Ergin, a.g.e., s. 94-95

Agu, Ak Termil, Altun Yış (Altın Ormanı, Altın Dağı, Altay Dağı), Amga Korgan, Anı Sub (Anı Suyu), Antırgu, Beş Balık, Bolçu, Bükli Çölü, Buhara, Çogay, Çuş başı, Ek Dağı, Tokuz Ersin, İrtiş Nehri, Ezginti Kadız, Iduk Baş, İrtiş nehri, Kadıkan Ormanı, Kingan Dağı, Kara kum, Kara Göl, Kargan Vadisi, Keçin, Kem Nehri, Kengeris, Kengü Tarban, Kökmen Dağı, Kök Öng, Kuşalguk, Kök Öng, Ötüken Ormanı, Purum, Selenga Nehri, Songa Ormanı, Şantung ovası, Tinsi Oğlu,Togla Nehri, Togu Balık, Töngker Dağı, Tibet, Türgi Yargun gölü, Yarış ovası, Yeşil nehir, Yinçü nehri

3. Kavim Adları

Altı Çub Soğdak, Atı Sir, Avar, Az, Basmıl, Bayırku, Berçik, Bökli, Çik, Ediz, İzgil Kavmi, Karluk, Kırgız, Kıtay, Kurıkan Boyu, Oğuz Boyu, Oğuz Tatar, On Ok Boyu, Purum (Doğu Roma, Rum, Bizans), Soğd, Çin, Tangut, Tatabı, Tatar, Tezik (Tacik), Tokar, Tongra, Türgiş, Türk, Uygur, Üç Kurıkan, Üç Oğuz

Sonuç

Orhun Yazıtlarının bulunuşu ile birlikte Türk tarihi, kültürü, medeniyeti, dili ve edebiyatı açısından büyük gelişme kaydetmiştir. Taşlar üzerine işlenmiş olan tarihi belgeleri Türk halk bilimi açısından değerlendirmeye çalıştık. Bu belgelerde yerleşim- yerleşim türleri, halk mimarisi, taşıt ve taşıma teknikleri, ekonomi türleri, halk ekonomisi, beslenme, mutfak, ölçeme, tartma, hesaplama biçimleri, halk sanatları ve zanaatları, halk bilgisi, halk inançları, töreler, adetler, gelenek ve görenekler, geçiş dönemleri, kalıp hareketler, halk edebiyatı (atasözü, deyim ve ağıt), halk müziği ve adlar olmak üzere halk bilimi unsurlarının metinlerde yer verildiği tespit edilmiştir.

Hayvancılık, avcılık, demircilik, ticaret gibi geçim kaynağı ile yaşamlarını sürdüren Türkler, yazıtta sık sık ifade edilen *"Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur"*[73], *"Mukaddes Ötüken Ormanı"*[74] ibaresinde Ötüken'in geniş topraklarında barınarak Türklerin asıl yurdu ve devletin başkenti olmuştur. Bilge Kağan ve Vezir Tonyukuk bu topraklarda halkı bir araya getirir, savaşa hazırlar ve Çin devleti ile ticari anlaşmalar yapılırdı. Halk biliminin unsurlarından olan yerleşim- yerleşim türlerini, halk ekonomisi, beslenme –mutfak- kiler, taşıt ve taşıma teknikleri açısından önemli merkez olması yönünde tespitleri aktardık.

Ölen insanların kime olduklarını belirlemek amacıyla mezarlarının yanına dikilen balballar mimari kültürü ve Orhun abidelerinin varlığı başlı başına bir mimari özellik aynı zaman da sanatsal değer olduğunu vurguladık. Bilge kağanın kendi deyişiyle *"gönlümdeki sözü vurdurdum"*[75] ifadelerinde yaşanılan olayların, kazanılan zaferlerin, yanlış hareket edenlerin gelecekte karşılaşabilecek sorunları önceden uyaran metinlerde halk inançları, töreler, adetler, gelenek ve görenekler, geçiş dönemleri, kalıp hareketler, halk bilgisi, halk müziği gibi halk bilimi unsurlarının somut örneklerine ulaştık.

Orhun Abidelerinin metinlerin de kullanılan dil ve üslubun yazı sanatının gelişmesi yönünde büyük katkı sağlamıştır. Halk edebiyatı içerisinde atasözü, deyim ve ağıtlara rastladık. Günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözü ve deyimlerle karşılaştırmalar yaptık.

[73] M.Ergin, a.g.e.., s.35
[74] M. Ergin, a.g.e., s. 49
[75] M. Ergin, a.g.e., s. 12

Kaynakça

ARTUN, E., *Türk Halkbilimi*, Karahan Yayınları, Adana 2013.

AYDEMİR, A., "Ötüken ve Ötüken Adı üzerine", *Türk dünyası Araştırmaları*, C.94, S. 187, Balıkesir 2010, s. 3

DURMUŞ, İ., *Bilge Kağan Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017

ERCİLASUN, A.B., *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016

ERGİN, M., *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2019

KAFESOĞLU, İ., *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980

KAFESOĞLU, İ., *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998

ÖRNEK, S. V., *Türk Halkbilimi*, Bilgesu Yayınları, Ankara 2016

SAKAOĞLU, S., "Göktürk Yazıtları ile Anadolu-Türk Folklorundaki Paralellikler" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 38, S. 1990, Ankara 1990, s. 155-166

TEKİN, T., *Orhon Yazıtları*, Bilgesu Yayınları, Ankara 2019

VURAL, F. G., "Kök Türklerde Müzik" *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi,* C. 3, S. 11, Konya 2011, s. 91